

Säätyläiskotimuseo toimii Kolkanlahden tilan entisessä päärakennuksessa. Tila oli säätyläisten omistuksessa perustamisestaan, 1780-luvulta lähtien 1800-luvun loppupuolelle. Johan Ludvig Runeberg (1804 – 1877) toimi vuosina 1823 – 1825 kotiopettajana tilan tuolloisen omistajan, kapteeni Erik Gustaf af Enehjelmin perheessä. Säätyläiskotimuseo perustettiin kertomaan J. L. Runebergin Saarijärven vuosista. Huone, jossa J. L. Runeberg asui kotiopettajavuosinaan, on museon yläkerrassa. Siellä on myös runoilijan Saarijärven ajasta kertova näyttely ”Ei vettä, rantaa rakkaampaa”. Näyttelyä täydentää multimediaesitys, ja äänitteiden avulla voi tutustua Runebergin runoihin. Alakerta on sisustettu kuvaamaan Runebergin isäntäperheen aikaista asumista. Sisustus on rintamaiden säätyläiskoteihin verrattuna vaatimattomampi, mutta kustavilais- ja biedermeierkalusteineen kuitenkin säätyläisille tyypillinen.

Kolkanlahden tilan päärakennus, nykyinen Säätyläiskotimuseo, on peräisin 1780-luvulta. Rakennukseen lisättiin pakaritupa ja kaksi kamaria myöhemmin 1800-luvulla. Museon perustamisen yhteydessä rakennus entisöitiin. Talon alkuperäinen keskussalipohjakaava palautettiin ja vanhimmat käytetyt värit selvitettiin ja otettiin osittain esille. Entisöintiä täydennettiin vuosina 2003 – 2004, jolloin mm. oviin palautettiin alkuperäiset värit ja salin seinät maalattiin vastaamaan alkuperäistä liimamaalipintaa. Rakennus on Saarijärven vanhimpia ja kulttuurihistoriallisesti merkittävimpiä rakennuksia.

J. L. Runeberg oli 19-vuotias ylioppilas saapuessaan Saarijärvelle joulukuussa 1823. Hän oli joutunut varojen puutteessa keskeyttämään opintonsa Turun akatemiassa ja ottamaan vastaan Saarijärveltä tarjolla olleen kotiopettajan toimen. Hänen tehtävänään oli valmentaa kapteeni Erik Gustaf af Enehjelmin ja kruununvouti Daniel Filip Danielsonin lapsia Vaasan triviaalikouluun. Kummassakin perheessä oli opetettavana kaksi poikaa. Kustannusten tasaamiseksi kotiopettaja asui vuorotellen kolme kuukautta kerrallaan kummassakin perheessä, af Enehjelmien kodissa Kolkanlahdessa ja Danielsonien tilalla Kalmarissa. Syyskesällä 1825 Runeberg siirtyi Ruovedelle, josta kapteeni af Enehjelm oli ostanut Ritoniemen kartanon. Siellä hän opetti perheen poikia vielä syksyn ja palasi Turkuun vuoden 1826 alkupuolella.

Saarijärvellä nuorelle runoilijalle avautui uusi, kiehtova ympäristö. Sisäsuomalainen maisema ja savupiirtien kansa oli ruotsinkielisestä porvariskodista tulleelle rannikon pojalle elämys, joka vaikutti merkittävästi hänen myöhempään tuotantoonsa. Runeberg kirjoitti Saarijärvellä runoja pieneen sinikantiseen vihkoon, ns. ”Siniseen kirjaan”. Suuri osa vihkosen runoista on syntynyt Saarijärvellä, mm. isäntä- ja tuttavaperheiden jäsenille laaditut nimipäivärunot. Myöhemmin Saarijärven kokemukset suodattuivat erilaisten kirjallisten ja aatteellisten virikkeiden kautta runoudeksi, jossa sisä-suomalaisen maiseman ja kansan kuvaukset saivat merkittävän aseman. Muun muassa runo Saarijärven Paavosta, Hirvenhihtäjät ja Hanna-runoelma kertaavat niitä elämyksiä, joita Runeberg nuorena ylioppilaana koki Sisä-Suomessa. Hän hyödynsi Saarijärven ja Ruoveden kokemuksiaan myös Värikki Stoolin tarinoissa. Runebergin isäntä, kapteeni af Enehjelm, oli osallistunut Suomen sotaan, ja sotatapahtumista kerrottiin niissä perheissä, joissa Runeberg opetti ja vieraili. Värikki Stoolin tarinoiden suomennokset tekivät Runebergista koko kansan kansallisrunoilijan.

J. L. Runeberg on kuvannut sisäsuomalaisen järvimaiseman jo vuonna 1832 Helsingfors Morgonblad -lehdessä ilmestyneessä artikkelissaan ”Muutamia sanoja luonnosta, kansanluonteesta ja elintavoista Saarijärven pitäjässä”. Vastaava maisemakuvaus löytyy myös Hanna-runoelman kolmannelta laulusta ja kiteytyy Maamme-runossa, josta tuli Suomen kansallislaulu.

Saarijärven Paavosta kertova runo oli Runebergin ensimmäinen merkittävä runo suomenkielisestä kansanmiehestä. Se julkaistiin 1830 Runebergin esikoiskokoelmassa. Saarijärven Paavo on saanut Saarijärvelle myös oman muistomerkkinsä; vuonna 1961 kirkon puistikossa paljastettiin Heikki Varjan pronssinen Saarijärven Paavo -patsas.

Osa Runebergin aikaisesta luonnosta on säilynyt miltei koskemattomana nykyisellä Julmien lampien luonnonsuojelualueella. Runeberg oli innokas metsästäjä, ja riistaa etsiessään hän samoili myös näissä Kolkanlahden ja Kalmarin välissä sijaitsevilla jylhissä lampimaisemissa, joita hän on kuvannutkin Saarijärvestä kertovassa artikkelissaan. Alueeseen voi tutustua patikoimalla pitkin Runebergin polkua.